

06

De Violant d'Hongria a Katharine Hepburn

FROM VIOLANT OF HUNGARY TO KATHARINE HEPBURN

XAVIER RENEDO I PUIG

Universitat de Girona

xavier.reneda@udg.edu

ORCID: 0000-0002-5062-196X

rebut: 01/04/2026

acceptat: 10/04/2026

publicat: 29/09/2026

<https://doi.org/10.28939/iam.debats-140.6>

debats #140 (p. 96-109)



RESUM

Anàlisi, a partir sobretot del *Llibre dels fets*, del paper que va tenir Violant d'Hongria (c. 1215/1219-1251) al costat de Jaume I (1208-1276), el seu marit, tant en els moments culminants de la conquesta del regne musulmà de València per part de la Corona d'Aragó com en la consolidació de la seva presència. La reina Violant té un paper decisiu com a consellera i col·laboradora del seu marit, i també com a *pacífica mediatrix* en els moments més conflictius, com ara les negociacions que van acabar amb la signatura del Tractat d'Almirra. (Es proposen també alguns noms per a una adaptació cinematogràfica utòpica del *Llibre dels fets*).

Paraules clau: Violant d'Hongria, Jaume I, reginalitat, *pacífica mediatrix*, conquesta de València

ABSTRACT

An analysis, based primarily on the *Llibre dels feyts* (Book of Deeds), of the role played by Yolanda of Hungary (c. 1215/1219–1251) alongside her husband, James I the Conqueror (1208–1276), both during the key moments of the conquest of the Muslim kingdom of Valencia by the Crown of Aragon and in the subsequent consolidation of its presence. Queen Yolanda played a decisive role as an advisor and collaborator to her husband, as well as a *pacífica mediatrix* during the most conflict-ridden periods, such as the negotiations that culminated in the signing of the Treaty of Almizra. (The text also proposes some names for a utopian cinematic adaptation of the *Llibre dels fets*).

Keywords: Violant of Hungary, James I the Conqueror, queenship, *pacífica mediatrix*, Conquest of Valencia

El *Llibre dels fets* (*Ldf*) és l'obra mestra desconeguda de les lletres catalanes medievals, o fins i tot de les lletres catalanes *tout court*. No hi ha cap altra obra a l'Europa d'aquells temps en què un rei es retrati d'una manera tan sincera i directa. El més normal era que la biografia d'un rei s'encarregués a la millor ploma del moment, que solia ser un funcionari o un cortesà, que l'escrivia en tercera persona. Així van néixer unes obres tan valuoses com la *Crònica* de Bernat Desclot, que devia ser un humil buròcrata de la cancelleria reial, i la *Vida de Sant Lluís*, dedicada a Lluís IX, rei de França, i escrita per Joinville, senyor de la Xampanya i amic del rei. El *Ldf* és tota una altra cosa: és l'obra en primera persona d'un rei que, sense saber escriure, va ser capaç de fer néixer el que l'enyorat Josep Maria Pujol solia definir com el «testament espiritual» de Jaume I.

Es tracta d'una obra que compleix el primer requisit que, segons Roberto Bolaño, havia d'observar una obra mestra: passar desapercibuda. El problema és que, després de set-cents cinquanta anys, encara continua sent gairebé invisible. Cal reconèixer, però, que encara va passar més desapercibuda en els seus primers anys de vida, perquè, com va assenyalar S. Asperti (1984: 158-159), la primera versió de l'obra, en forma de *reportationes* (Renedo 2010), va restar oblidada a l'Arxiu reial i no va començar a circular entre els membres del casal d'Aragó, descendents de Jaume I, fins després de l'aparició del *Liber gestorum*

de fra Pere Marsili (1314). I, segons Stefano Asperti (1984: 160-161), no va ser fins a l'adveniment dels Trastàmara que el *Ldf* va començar a ser llegit fora de la cort.

I com a obra mestra que és, per més desconeguda que sigui, em sembla que el *Ldf* es mereix una bona adaptació cinematogràfica. Com que no estic segur que aquesta adaptació s'arribi a fer mai, de vegades somio amb una pel·lícula imaginària, filmada en el més enllà pel bo i millor dels artistes que han treballat en el món del cinema. El director, per exemple, podria ser, més ben dit, hauria de ser John Ford, l'autor de *westerns* crepusculars com *The searchers* o *The man who shot Liberty Valance*, perquè el *Ldf* és també un *western* d'aquesta mena, narrat per Jaume I en les seves vellúries. (Crec que el relat oral que és l'origen de l'obra va néixer dels llavis del rei en les últimes setmanes de la seva vida, gairebé al llit de mort. El pas de les paraules del rei a l'escriptura devia ser la seva última gran aventura).

De la música se'n podria ocupar Nino Rota, que, entre altres grans bandes sonores, va compondre la de *Romeo and Juliet* (1968) de Franco Zeffirelli. Com a guionista no caldria contractar ningú, perquè el mateix *Ldf* ho dona gairebé tot fet, amb uns diàlegs molt potents i unes breus acotacions per retratar els personatges i presentar les escenes. De productors tampoc no en caldrien, perquè, per una banda, en el més enllà no hi hauria problemes de finançament i, per l'altra, perquè J. Ford els considerava uns perso-

natges infernals i no solia tenir-hi unes relacions gaire bones.

Per al paper de Jaume I dubto entre el Max von Sydow d'*El setè segell* d'Ingmar Bergman, Nikolai Txerkàssov, l'inoblidable protagonista d'*Alexander Nevsky* i d'*Ivan el Terrible* de Sergei M. Eisenstein. (Alexander Nevsky, per cert, va ser contemporani del rei En Jaume) i Joan Miralles, que va fer de Jaume I en una sèrie de RTVE del 1978, amb guió de M.A. Capmany i direcció de Mercè Vilaret. Que Von Sydow, Txerkàssov i Joan Miralles em perdonin, però la veu de Jaume I com a narrador hauria de ser la d'Ovidi Montllor, que va fer aquest paper en l'adaptació televisiva del 1978 (Vilaret 1978). Per a interpretar Maria de Montpeller em sembla que Lilian Gish —en especial la de *The Night of the Hunter* de Charles Laughton— seria la millor opció. Donat el paper irrellevant que té en el *Ldf*, crec que no caldria buscar cap actor per a interpretar el paper de Pere I, tot i que Errol Flynn podria ser una bona alternativa. Peter O'Toole i Omar Shariff, que van treballar junts a *Lawrence d'Aràbia*, podrien fer de Guillem i de Ramon de Montcada, els herois de la batalla de Portopí, mentre que Anthony Quinn, que també va participar en la pel·lícula de David Lean, podria fer d'al-Azraq.

Una bona pel·lícula ha de tenir també uns bons personatges secundaris, interpretats, és clar, per bons actors secundaris. Per al paper del cavaller aragonès Fortuny López de Sàdava, «que era bon cavaller i deia a tothom que estimava «sobrino»» (194)¹ i que només apareix, però de quina manera!, en dos paràgrafs memorables del *Ldf*, el millor candidat seria Sig Ruman, l'inoblidable actor de tantes pel·lícules de l'època daurada de Hollywood. Per a fer de Bernat Guillem d'Entença em sembla que la millor elecció seria Ward Bond, secundari de tota una sèrie d'obres mestres de Hollywood i, sobretot, un dels actors preferits de John Ford. (Cal dir, però, que Jean Gabin, tot i que no solia fer papers secundaris, tam-

bé podria ser una molt bona opció). Per a interpretar «Don Sanxo de Navarra», és a dir, Sanç VII el Fort, rei de Navarra, que era «molt gros a desmesura» (136), se m'acudeixen o bé Aldo Fabrizi o bé Orson Welles; no pas, però, el de *Citizen Kane*, sinó el de les seves vellúries, quan va filmar *F for Fake*. El millor candidat per a fer d'Almofois, l'ambaixador, ple d'eloqüència, de l'alcaid de Xàtiva, crec que seria Fortunio Bonanova, en realitat Josep Lluís Moll, amic de joventut de J.L. Borges a Mallorca i el mestre de cant de *Citizen Kane*. (Pau Garsaball, però, també podria fer aquest paper).

Per al paper de Violant d'Hongria sempre he pensat que l'actriu ideal seria Katharine Hepburn, que va fer de Lionor d'Aquitània a *The Lion in Winter* d'Anthony Harvey, i de Maria Estuard en la pel·lícula homònima de John Ford. (Segons sembla, en el rodatge d'aquesta pel·lícula va haver-hi una relació amorosa entre el director i l'actriu, que no tornarien a treballar mai més junts). És veritat que Anna Lizaran també podria fer aquest paper de meravella, però Lizaran era, sobretot, una actriu de teatre, una gran actriu de teatre, mentre que Hepburn era, sobretot, una gran actriu de cinema.

Katharine Hepburn em sembla la Violant d'Hongria ideal, perquè va interpretar, sobretot, papers de dones enèrgiques, decidides i valentes. Va ser, per posar-ne dos exemples, una de les primeres actrius a dur pantalons en el cinema i, en segon lloc, durant la caça de bruixes, que va posar Hollywood cap per avall, no va voler col·laborar mai amb el senador Josep McCarthy. Em sembla que, tenint en compte, a més, la seva interpretació d'Elionor d'Aquitània, li escauria també d'allò més bé el paper de Violant, que també va ser una reina valenta, enèrgica i decidida, com es pot veure a través del *Ldf* i com intentaré posar en relleu en aquest article. (A més, posats a buscar altres punts de contacte, no hem d'oblidar que, de fet, un vincle familiar unia les dues reines, ja que Elionor d'Aquitània va ser, en virtut del seu (primer) matrimoni amb Lluís VII, rei de França, la jove de Lluís VI, mentre que Violant, que era una Courtenay per part de mare, era besneta de Lluís VI).

1. Cito sempre segons l'edició del *Ldf* de Jordi Bruguera (1991). Per a simplificar després de cada citació, em limitaré a donar, entre parèntesis, el número de la pàgina.



Katherine Hepburn en un fotograma de *The Lion in Winter* d'Anthony Harvey

UN GAB O DOS ENTRE CAPDEPERA I ALCANYÍS?

Cal posar en relleu, en primer lloc, que en el *Ldf* no s'esmenta mai el nom de Violant. El rei s'hi refereix sempre anomenant-la «la regina nostra muyler» (205) o «nostra muyler» (208).² La primera menció que es fa de la reina té lloc en el paràgraf 130, en una escena que té lloc a Alcanyís, on el rei s'ha retirat per caçar i on s'acaba de prendre la decisió de passar, un cop ja conquerida Mallorca, a la conquesta de València. Intervenien en l'escena Blasco de Alagón i el mestre de Sant Joan de l'Hospital, que animen el rei a llançar-se a la conquesta de València. Jaume I, molest perquè en les paraules dels seus interlocutors detecta un cert menyspreu pel regne de Mallorca, revela que la decisió de conquerir València ja l'havia presa a Capdepera (Mallorca), mentre s'estava negociant la submissió de l'illa de Menorca, divuit mesos després d'haver conquerit Medina Mayurka.³

2. El mateix li passa a la protagonista femenina de *Rebecca* tant en la novel·la de Daphne de Maurier com en la bella adaptació cinematogràfica d'Alfred Hitchcock. Rebecca és, en realitat, el nom de la primera esposa de Max de Winter, el protagonista masculí.

3. Si l'estada del rei a Capdepera es pot situar amb tota certesa el mes de juny del 1231, no hi ha acord en relació amb la data de la reunió d'Alcanyís, que s'ha situat tant a finals del 1231 (García Edo 2008: 392-393) com el mes de gener del 1232 (Soldevila 2007: 218).

Tal com la recorda Jaume I, l'escena de Capdepera és una primera versió de la d'Alcanyís. El rei, satisfet amb la conquesta de l'illa, fa grans lloances de Mallorca, cosa que provoca la reacció de Sanç d'Horta, que canta les excel·lències del Regne de València i assenyala les enormes dificultats que plantejaria la seva conquesta, de manera que «si aquella (València) prenets, podets ben bé dir que sots lo meylor rei del món e aquel qui tant ha feyt» (129).

Jaume I, picat perquè l'elogi de València sembla rebaixar, de forma implícita, la importància de la conquesta de Mallorca, anuncia als seus interlocutors dues coses diferents, però connectades. En primer lloc, revela que té dues ofertes de matrimoni: la de Violant, filla del rei d'Hongria, i la de la filla del duc d'Àustria. Tot i que el dot de la segona era superior al de la primera, Jaume I anuncia que es casarà amb Violant, perquè «ben és raó que ara, quan valem més, que prengam fiyla de rey» (130). (Si abans de conquerir Mallorca ja s'havia casat amb Elionor de Castella, filla d'un rei, després ja no podia rebaixar-se a casar-se amb la filla d'un duc, per més ric que fos).

Tot seguit, Jaume I lliga el destí de la seva promesa amb la futura conquesta de València. Segons explica el rei, la campanya s'iniciarà amb el setge de Borriana i, un cop ocupada, té previst de fer-hi anar la reina «per tal que entenen les gens que major cor hi havem d'estar» (130). El que, per tant, anuncia és que es casarà amb la dama que menys dot aportarà,

però alhora la més noble, i conquerirà al seu costat primer Borriana i després la resta del regne. Com S. Asperti (1984: 290-291), crec que això és un *gab* o, més ben dit, dues variants del mateix *gab*: la primera, pronunciada a Capdepera, i la segona, a Alcanyís. En tots dos casos, Violant és associada de forma molt estreta amb la campanya de conquesta de València. Jaume I encara no s'ha casat, la conquesta de València tampoc no ha començat, però ja anuncia que el casament amb Violant i la croada valenciana aniran de bracet.

VIOLANT D'HONGRIA I ELIONOR DE CASTELLA

És indiscutible que Violant d'Hongria té un paper molt més lluit en el *Ldf*, i de fet en la vida de Jaume I, que no pas Elionor de Castella. El rei es va casar massa jove amb Elionor «per conseyl de nostres hòmens» (21), que volien que tingués de seguida un hereu mascle per assegurar l'estabilitat de la Corona d'Aragó. Les poques escenes que es dediquen en el llibre a la reina Elionor li reserven un paper no gaire brillant. És evident que tant la nit de noces frustrada —el rei acabava de fer tretze anys i encara no havia arribat a la pubertat— com l'empresonament del rei i de la reina, captius de la noblesa rebel, al castell de la Suda, a Saragossa, devien ser moments molt durs.⁴ De fet, a la Suda, Elionor de Castella esclata en plors per la tensió i la humiliació rebuda i, per acabar-ho d'adobar, tot seguit ha de suportar unes paraules insultants que li adreça en aragonès G. de Bohí, un dels guardians que manté tancada la parella reial.

També és veritat, però, que poc després Elionor protagonitza una escena en què té una actitud enèrgica i decidida. És el moment en què es nega a participar en el pla de fuga rocambolesc que, amb tota la ingenuïtat del món, ha ordit un rei que llavors ja devia haver arribat a la pubertat, però que encara era massa innocent. Elionor, més madura i més prudent

que el seu marit, i també més gran, es nega en rodó a prendre part en la fuga: «Sapiats que en taula ab corda no avalaria d'aquí per nuyla re del món» (29). I per més que el jove rei hi insisteixi, no hi ha manera de fer-la canviar d'opinió.

Poc després d'aquesta escena, el rei aconsegueix, negociant, sortir del castell de la Suda i se'n va cap a Tortosa. La reina Elionor, per la seva banda, se'n va a Burbáguena o, segons els manuscrits, a Borja i despareix del *Ldf*. Una presència fugaç, reduïda a tan sols tres escenes, dues de negatives i només una de lluïda.

VIOLANT D'HONGRIA A ULLDECONA

Després dels esments que es fan de Violant en la conversa que té lloc a Alcanyís, la reina entra a fons en escena a partir dels paràgrafs 237-238 del *Ldf*, poc més de dos anys després del casament, en un moment decisiu de la campanya de conquesta de València.

A principis del 1238, la noblesa catalanoaragonesa ja feia temps que estava cansada d'una campanya que se li feia llarga i dura. Si la conquesta de Mallorca (1229-1230) va ser prou ràpida, la del Regne de València, cinc anys després del començament de les hostilitats tan sols estava arribant al final de la primera etapa. En els paràgrafs 237-238 del *Ldf*, es pot llegir un gran discurs de Jaume I al campament del Puig per intentar convèncer la noblesa a mantenir-se al seu costat i a no tornar a Catalunya o a Aragó. Com a colofó del discurs, el rei promet, de forma solemne, que no pensa travessar l'Ebre fins a haver conquerit la ciutat de València. I, per reblar el clau i confirmar el seu ferm propòsit de no recular, també anuncia que farà venir al seu costat la reina Violant i la seva primera filla, la futura Violant de Castella, que no feia gaire que havia nascut.

La notícia, segons el *Ldf*, impressiona tant l'auditori del discurs com Zayyān, el rei de València. Els nobles catalans i aragonesos s'emocionen i li expressen el seu suport posant-se a plorar. Zayyān, per la seva banda, quan «sabé que nós haviem feyta venir nostra muyler [...] agué gran paor» (208) i s'afanya a enviar una ambaixada a Jaume I per oferir-li una sèrie de tributs i de places a canvi de la retirada del

4. Sobre la nit de noces frustrada, vegeu l'article de X. Renedo (2010), i sobre l'episodi del castell de la Suda, vegeu també el treball de X. Renedo (2014).

setge. Jaume I, però, s'hi nega i resumeix la seva postura amb una frase molt gràfica: «així haurem la galina e puys los polets» (209); és a dir, primer caurà València i, tot seguit, la resta del regne.

Després del discurs, el rei demana a la seva esposa que, acompanyada de Don Ferrando, vagi a Tortosa. I quinze dies més tard Jaume I es trasllada a Peníscola per rebre-hi Violant i el seu oncle. La trobada, però, triga a fer-se i, a més, quan té lloc, el rei experimenta una decepció. Primer, unes pluges molt intenses dificulten la travessa de l'Ebre i, després, quan a la fi té lloc la trobada, a Ulldecona, resulta que Violant està d'acord amb els plantejaments de l'oncle del rei, que, en sintonia amb bona part de la noblesa catalanoaragonesa, li desaconsella de continuar la campanya. Segons Don Ferrando, es tracta d'un objectiu massa ambiciós, que no convé ni al rei ni als seus súbdits i que, a més, està del tot per sobre de les seves possibilitats. La postura de Don Ferrando està d'acord amb la línia que segueix al llarg de tot el *Ldf*, per tant, era previsible, però la de la reina no ho era pas i el rei no se la devia esperar. Segons Jaume I, «la reyna atorgà ço que ell (Don Ferrando) havia dit, car abdós s'eren acordats pel camí que així ho dixeress» (207).

L'actitud de Violant mereix un comentari. Per una banda, cal tenir present que en aquells moments era una reina molt jove, que no feia gaire que s'havia casat i que no sembla que hagués tingut prou temps per a conèixer el marit. En efecte, entre els anys 1236 i 1237 Violant només apareix un cop en l'itinerari publicat per J. Miret i Sans. Es tracta d'un document signat a Osca el maig del 1237, «però sembla que (Violant) està sense el seu marit» (Miret i Sans 2004 : 127). Jaume I es va passar aquells dos anys voltant d'una punta a l'altra de la Corona d'Aragó, amb l'atenció concentrada en la campanya valenciana. (Ben segur, però, que es devien trobar unes quantes vegades durant aquests dos anys: en una d'elles, a principis del 1237, la reina va quedar prenyada de Violant de Castella). En aquestes circumstàncies, les converses, camí de València, entre Don Ferrando i la reina podien acabar influint en la postura de Violant, que, tanmateix, no va trigar gaire a canviar de parer.

Per altra banda, el desacord en la parella reial tocant a aquesta qüestió permet de suposar que potser el *gab* de Capdepera i d'Alcanys —quan Jaume I va lligar el casament amb Violant amb la conquesta de València— és una ficció literària. Si de debò el rei hagués pronunciat aquest *gab* primer a Mallorca i després, un o dos anys més tard, a Alcanys, s'hagués cuidat prou de fer-ho saber a la seva esposa després d'haver-s'hi casat i de convèncer-la de la necessitat de no afluixar en la campanya de conquesta de València. És molt probable, doncs, que aquest *gab* sigui, com ja va assenyalar D. J. Kagay (1996), una ficció, producte, com el pla de fuga del castell de la Suda, de les seves lectures cavalleresques.

VIOLENT D'HONGRIA ENTRE BORRIANA I ALMENARA

Aquest desacord inicial no triga gaire a superar-se. A Peníscola, el rei continua defensant el seu projecte de conquesta, mentre Don Ferrando se'n torna a Catalunya i Violant s'instal·la a Borriana, a la segona línia del front. Jaume I, per la seva banda, es trasllada al campament del Puig, a la primera línia. (Si la reina es queda al costat del seu marit, és que ha canviat de parer i ha acabat donant-li la raó). Com el mateix Jaume I indica, entre Borriana i el Puig «no ha sinó VII legües» (204), és a dir, uns 47 quilòmetres si comptem, com fa B. Desclot, uns set quilòmetres per llegua.⁵ És una distància prou curta perquè, tot i que les hostilitats continuen, el rei i la reina es puguin veure sovint i pugui millorar la comunicació i l'entesa entre ells.

Podem documentar-ho en el paràgraf 243 del *Ldf*, en què es narra una anècdota preciosa que, segons F. Soldevila (2007: 315), devia tenir lloc entre el 16 de febrer i el 26 d'abril del 1238. En plenes negociacions per la capitulació d'Almenara, el rei s'acosta a la vila per negociar els termes de la rendició i, per no generar sospites, ho fa «en manera con qui vol anar a Borriana» (209). Al final, després dels tractes amb les autori-

5. Sobre aquesta qüestió cfr. l'article de M. Peracaula i X. Renedo (2019: 344-345).

Katherine Hepburn i Peter O'Toole en un fotograma de *The Lion in Winter* d'Anthony Harvey



tats d'Almenara, el rei acaba anant de debò a Borriana «per veer la reyna e que la conortàssem, per ço con era venguda a la frontera, que fos ben alegra» (209). Les paraules de Jaume I són una expressió evident d'un amor per la reina en què es comença a insinuar el desig sexual, que en el relat es farà més evident poc després. Dit d'una altra manera, en l'alegria i el conhort que el rei vol proporcionar a la seva esposa hi ha una barreja d'amor i de desig.

Pocs dies després, Almenara capitula de forma definitiva i el rei, satisfet, convida Violant a prendre possessió, al seu costat, del castell, dient-li «que mils estaria alí que a Burriana e pus asaut» (212). La capitulació —i la invitació— té lloc en plena Quaresma. Com que Violant, quan rep la visita dels missatgers del rei que la conviden a anar a Almenara, està a punt de fer l'únic àpat del dia, els demana d'anar-hi després de dinar. Els missatgers, però, insisteixen que ajorni l'àpat i que surti de seguida cap a Almenara, «que mils e pus alegrament menjarets là ab ell que no fariets aquí» (212). A la fi Violant acaba cedint i surt en dejú cap a Almenara, on el seu marit l'espera per prendre'n possessió: «e nós e ella entram alegrament dins lo castell e ab gran alegria menjam» (212).

Aquesta escena mereix un comentari un xic detallat. En primer lloc, cal tenir en compte que la dis-

tància que separa Borriana d'Almenara és d'uns 20 km per carretera i d'uns 16-17 km en línia recta. Es tracta d'una distància que es pot recórrer al galop en una hora (Ohler 2002: 143). En principi, cal suposar que Violant no devia anar al galop i que devia fer el viatge en un parell d'hores. El dinar ajornat a Borriana es devia convertir, per tant, en un berenar de forquilla o, el que és més probable, en un sopar.

F. Soldevila (2007: 318) comenta molt bé aquesta trobada en una de les notes de la seva edició del *Ldf*: «El goig de l'encontre, de tornar a estar plegats, de l'àpat en companyia [...] i, encara que res no en diu, però que s'endevina, la imminència de l'amor de la jove parella, és expressat vivament amb aquestes poques ratlles». Per entendre el to sensual de la trobada, no hem d'oblidar que en aquells moments el rei i la reina només tenien una filla, Violant, i que, per tant, els mancava un fill mascle per garantir la successió en els dominis reials.⁶ És cert que Jaume I ja tenia un fill mascle, Alfons d'Aragó, fruit del seu matrimoni amb Elionor de Castella, però Violant d'Hongria tenia

6. Pere, el primer fill de la parella, no naixerà fins al 1240. Abans engendraran encara una altra filla, Constança, que naixerà entre els anys 1239-1240. Si va néixer a principis del 1239, Constança podria haver estat engendrada en alguna d'aquestes trobades.

entre cella i cella que el successor de Jaume I fos fill d'ella i del rei. En el primer testament del rei, datat el 6 de maig del 1232, abans del casament amb Violant, es designa Alfons d'Aragó successor i hereu universal de Jaume I. En canvi, en el segon testament, redactat després del naixement de l'infant Pere (1240), només s'assignen a Alfons d'Aragó els territoris patrimonials, és a dir, Catalunya i Aragó, mentre que al fill de Violant se li reserven Montpeller, el regne de Mallorca i totes les terres conquerides a València. Aquesta modificació del testament ja estava prevista, però, de feia temps, perquè consta en una dotació *propter nuptias* de Jaume I a la seva esposa de finals del 1235, molt poc després del casament (Soldevila 1950: 17 i Ponsich 2013: 557).

En l'escena que estic comentant, tot i que la prosa del *Ldf* no és pas, ni de bon tros, un model d'estil, Jaume I aconsegueix amb molta eficàcia, i fins i tot amb una certa subtilesa, expressar amor, desig sexual i les ganes d'engendrar un hereu a través del sintagma «pus asaut» (més a gust) i de l'adverbi «alegrament», repetit dues vegades. Tot i que amb un cert desordre, típic, per altra banda, de la prosa d'origen oral del *Ldf*, s'explica a la meitat del paràgraf que el sopar i la nit d'amor a Almenara van tenir lloc en plena Quaresma: «e açò era en Caresma» (212). Jaume I ho indica de passada, quan parla del dinar que la reina ja tenia gairebé a punt a Borriana, i que al final es va convertir en un berenar o en un sopar a Almenara. Quan els missatgers diuen a Violant que el rei ja té el menjar preparat, i hi afegeixen que «mils e pus alegrament menjarets là ab ell que no fariets aquí» (212), la reina deixa la taula a mig parir i surt disparada cap a Almenara. Potser fins i tot hi va anar amb tanta pressa, i amb tantes ganes, que hi va arribar, al galop, en poc més d'una hora. Com anys més tard dirà Góngora, «a batallas de amor, campos de plumas».

És cert, tanmateix, que al llarg de bona part de l'edat mitjana les relacions sexuals dins del matrimoni durant la Quaresma no estaven gaire ben vistes. S'havia de fer penitència en tots els sentits. Es tracta, però, d'una norma que procedia dels penitencials de l'alta edat mitjana i que a la baixa edat mitjana s'havia acabat convertint tan sols en una recomanació, com po-

dem veure en una obra tan prestigiosa i influent com el *Decret* de Gracià, on, com ha posat en relleu James Brundage (1987: 242), «Gratian [...] subordinated periodic cycles of marital abstinence to the requirements of the conjugal debt and, whereas in the penitentials the abstinence regulations appeared as absolute commands, for Gratian they were a secondary issue in the sex life of married persons». És evident que enmig d'una guerra, amb la urgència de tenir un hereu i amb les llargues separacions en què havia viscut la parella reial, aquesta norma no s'havia de seguir per força.⁷ Després de la capitulació d'Almenara, es lliuren al rei Uixó, Nules, Castro i Alfàndec. No s'acaba, per tant, la bona ratxa de Jaume I, que continua celebrant les victòries al costat de la seva esposa. La parella reial passa la Pasqua a Almenara i després es trasllada al campament del Puig. A partir d'aquest moment, tot indica que la reina és sovint al costat del rei en moments semblants als de la presa d'Almenara. Violant, per exemple, és al seu costat quan pren possessió de Paterna —«e la regina fo ab nós» (215)— i és molt probable que també l'acompanyés en les capitulacions de Bétera i de Bofilla.

LA CAPITULACIÓ DE VALÈNCIA

Poc després de la caiguda d'aquestes places s'inicia, a finals d'abril del 1238, el setge de València, que va durar cinc mesos. És molt probable que, encara que el *Ldf* no ho faci mai explícit, en aquests moments decisius la reina estigui sempre al costat del rei, bé al Puig, bé al mateix campament, davant les muralles de València.⁸ De fet, sembla que Violant no només està al costat de Jaume I, sinó que li dona suport i s'acaba convertint en una persona de la màxima confiança del rei, que necessita més que mai el seu suport.

7. X. Renedo ha analitzat més a fons totes les qüestions relatives a la trobada d'Almenara en un article en premsa.

8. Permet de suposar-ho la donació, in *obsidione Valencie*, d'una casa a Seguí, porter de la reina Violant, el 23 de juliol del 1238 (Miret i Sans 2004: 133) i la presència de diverses persones del seu seguici en els llibres de repartiment de València (Vajay 2009: 255-257).

Cal tenir en compte que la campanya de conquesta de València va ser llarga i dura. Al marge de l'oposició dels musulmans, el rei va haver de patir moltes dificultats econòmiques, logístiques i polítiques. Bona part de la noblesa catalanoaragonesa, com ja hem vist, només participava en la campanya a contracor. El *Ldf* ho indica de manera ben clara quan assenyala que en ple setge de València, gairebé a punt d'aconseguir-ne la capitulació, «molts n'hi havia a qui no plaça que València fos presa, que més la amaven que fos de sarraïns que no que vingués en nostre poder» (224).

En aquestes circumstàncies, el paper de Violant com a confident i punt de suport del rei pren un relleu extraordinari. És en aquests moments que el *gab* de Capdepera i d'Alcanyís, almenys el recollit en el paràgraf 130 del *Ldf*, es fa realitat. Potser el rei En Jaume no va parlar mai de Violant en les converses de Capdepera i d'Alcanyís, o com a mínim no en va parlar en els termes que es recullen en el *Ldf*. I si es va decidir a incorporar el *gab* en la versió que va acabar donant per escrit d'aquestes converses va ser per reconèixer el paper que tan bé va representar la reina, i que tant el va ajudar a fer possible la conquesta de València.

Violant sempre està al costat del rei en els moments més decisius. (I el més probable és que també hi estigués en els moments no tan decisius, però d'això el *Ldf*, d'acord amb el principi «que coses de menuderies no y deu hom metre» (223), no en parla). Un dels moments decisius té lloc quan Zayyān, el rei de València, demana a Jaume I una reunió secreta per discutir el futur de la ciutat i, en definitiva, per començar a debatre els termes de la capitulació. El rei accepta, però demana com a condició que també hi sigui present Violant d'Hongria i ningú més («no volíem que altre hom del món ho sabés» [227]).

La redacció del passatge en què l'ambaixador de Zayyān accepta la incorporació de Violant a les converses no és gaire clara: «que de la regina més ne cuydaven valer e més ne preariem lo pleyt» (227).⁹

9. Corregeixo l'edició de J. Bruguera d'acord primer amb la lliçió del manuscrit E (cuydaven) i, després, amb les dels manuscrits CDEV (preariem).

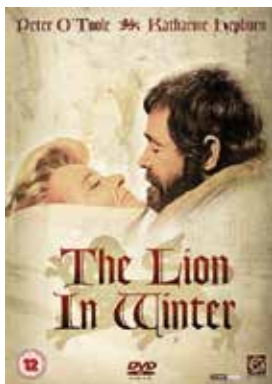


Cartell anunciador de la pel·lícula
The Lion in Winter

Sembla, però, que indica que l'ambaixador confia en el bon criteri de la reina a l'hora de valorar les propostes que es presentin i es discuteixin.¹⁰ Tot plegat és un antecedent del paper que, com veurem de seguida, farà Violant com a *pacifica mediatrix*; és a dir, com a mitjancera conciliadora, en la reunió diplomàtica entre la Corona d'Aragó i Castella que va culminar en el Tractat d'Almirra. L'ambaixador musulmà també coneix els greus problemes que té Jaume I per estirar la noblesa catalanoaragonesa cap al combat: «ells (els sarraïns) sabien bé que de molt hom nos haviem a guardar que no volien nostre pro en açò ni en als» (227).

Jaume I explica amb molta claredat per quina raó la noblesa no li feia costat. Mentre que el rei volia una capitulació pacífica de la ciutat, la noblesa aspirava a acabar el setge, com a Medina Mayurka, amb el saqueig de València, amb els enormes guanys que això els hagués pogut proporcionar: «la major partida

10. La versió llatina que es dona d'aquestes negociacions en el *Liber gestorum* sembla indicar-ho de forma més clara: «quod audiatur regina hec utilior enim erit nobis» (Biosca 2015: 252). La bella traducció al català modern de J.M. Pujol (2008: 219) segueix aquesta línia: «davant la reina pensaven trobar més estima i considerarien millor la negociació».



Caràtula del DVD
The Lion in Winter

de la ost volria lo barreg de la vila, e nós no·l volem per la dolor que·ns pren de vós» (228). És molt possible que darrere l'actitud pacífica i conciliadora de Jaume en aquestes negociacions hi hagi també la presència de Violant (Ponsich 2013: 566).¹¹ De tota manera, també cal tenir en compte que Jaume I tenia molt clars els greus perills que es podien derivar del saqueig, sobretot les disputes violentes a propòsit dels béns rapinyats: «si la vila se prenia per força, que greu seria que barayla no hi hagués gran entre aquels de la ost e nós per àvol aver ni per roba» (229). I, és clar, li interessava evitar aquestes disputes.

Sigui com sigui, en les converses per a la capitulació de València el rei parla sempre amb la seva dona en privat, amb la presència, com a màxim, del traductor. Jaume I demana consell a Violant i valora molt les seves paraules i el suport que li dona: «E nós entenem que ella nos conseylava bé e dixem-li que li atorgàvem lo conseyl que ela·ns donava» (229). La solitud del rei, amb l'excepció de la companyia de la seva esposa i del suport dels bisbes i arquebisbes, s'acaba de posar en evidència quan anuncia a la plana

11. Hi ha una carta d'al-Azraq a Violant d'Hongria (Barceló 1982), datada el mes de març del 1250, en què es demana a la reina la protecció i salvaguarda d'uns missatgers musulmans reclamats per Jaume I. Potser al-Azraq pretenia que Violant fes també de *pacifica mediatrix* en les conflictives relacions que feia temps que mantenia amb Jaume I.

major de l'exèrcit la capitulació de València. L'escena és dramàtica:

E, quan nós haguem dit aquest mot, Don Nuno e Don Examèn d'Orrea, e Don Pero Ferràndex d'Açagra e Don Pero Corneyl perderen les colors, axí con si hom los hagués ferits endret del cor. E de l'arquebisbe enfora e dels bisbes alguns [...] anch negun dels altres no u loaren, ni u grayren a Déu ni u tengren per bo (230).

L'arquebisbe de Narbona, a diferència de la noblesa, benееix l'acord a què s'ha arribat amb unes paraules que recorden el «Deus lo vult» d'Urbà II: «Açò és hobra de Déu» (231). Violant d'Hongria, filla d'Andreu II, que va participar en la cinquena croada, devia pensar el mateix.

ENTRE EL TRACTAT D'ALMIRRA I LES REVOLTES D'AL-AZRAQ

En el *Ldf*, Violant d'Hongria apareix gairebé sempre o bé en relació amb la conquesta de València, o bé en relació amb problemes derivats de la conquesta. Una de les seves intervencions més destacades és en les converses que van acabar amb la signatura del Tractat d'Almirra (1244), en què es van acabar de fixar les fronteres entre la Corona d'Aragó i Castella. Les negociacions van ser molt tibants i Violant hi va fer el paper de *pacifica mediatrix* per fer possible l'entesa entre les dues parts i la signatura de l'acord.¹² És el paper que a l'edat mitjana se solia assignar, com ha posat en relleu Cl. Ponsich, a les reines santes. «Cette reine [...] remplit sa mission pacificatrice et réconciliatrice par un discours “de genre” et des gestes de paix, ceux que Nicolas Offenstad qualifie de “pouvoir du faible”» (Ponsich 2011: 569). Anys a venir, aquesta és la funció que confiarà a les reines i a les dames de la noblesa Cristina de Pisan en l'*Épître à la reine*: «Il appartient a haute princesse estre moyenneresse (mitjancera) de traictié de paix» (Autrand 2009: 271 i 243). Violant d'Hongria estava, doncs, *à la page*.

12. Pere Marsili defineix Violant amb aquest sintagma en el capítol del *Liber gestorum* dedicat al Tractat d'Almirra: «Et festinabat ut interuenerit pacifica mediatrix» (Biosca 2015: 297).

Segons el *Ldf*, que és l'única font en què consta la presència de la reina a les converses, Violant va demanar en persona d'assistir-hi «per tal que aquell contrast que era entre nós e nostre genre, que s'adobàs» (265). Del relat del *Ldf* es desprén que Jaume I continua valorant els bons consells de la seva esposa, que forma part del consell que l'assessora en la reunió. Tot i la tremenda tensió que s'hi va viure, amb unes paraules molt dures de Jaume I contra les propostes castellanes, a la fi la reina aconsegueix, plorant, de treure les castanyes del foc i fer possible un acord satisfactori per a totes dues parts. (Potser també va impulsar la reina a intervenir en la cimera d'Almirra l'amor per Violant, la seva filla, i el desig de no posar en perill el seu compromís matrimonial amb el príncep Alfons, el futur Alfons X, rei de Castella).

Una nova evidència de la vinculació de Violant amb la llarga campanya de conquesta del regne de València, i del cas que li feia tant el rei com la gent del seu entorn, es recull en un episodi del setge de Xàtiva que va tenir lloc la primavera del 1244, poc després de la signatura del Tractat d'Almirra (Soldevila 2007: 383). Jaume I, després d'haver rebut unes propostes dels ambaixadors xativins, demana consell als nobles que l'acompanyen (Hug de Folcalquier, Guillem de Montcada, Eiximèn Peris d'Arenós i En Carròs), que, tanmateix, cedeixen la paraula a Violant perquè parli en primer lloc. Un cop ha parlat, Hug de Folcalquier, que era ni més ni menys que mestre de l'Orde de Sant Joan de l'Hospital, aplaudeix les paraules de la reina: «No y diré plus, que bon conseil ha dat la regina. E tots los altres atorgaren-ho» (271). Tothom reconeix, doncs, el *savoir faire* de la reina.

L'últim episodi del *Ldf* en què apareix la reina està relacionat de nou amb el Regne de València i, més en concret, amb una revolta d'al-Azraq. Es tracta d'una seqüència d'episodis molt curiosa que posa en relleu un detall del caràcter del rei, propens, quan rebia males notícies, a grans atacs d'ira molt difícils de suportar per la gent del seu voltant, un detall que

només un text com el *Ldf* podia recollir i que a qual-sevol cronista li hagués passat per alt.

La primera escena de què vull parlar va tenir lloc a Calataiud. Mentre el rei sortia de missa, se li va acostar Eiximèn Peris d'Arenós per fer-li saber d'una manera molt singular que hi havia males notícies, però que no era el millor moment per anunciar-les, i que ja les coneixeria més endavant. Jaume I, com és lògic, s'impacienta i demana de conèixer les males notícies immediatament. A la fi Eiximèn Peris es veu obligat a fer-li saber que al-Azraq s'ha rebel·lat i que ha ocupat alguns castells. Poc després, el rei en parla amb la seva esposa, que també li confessa que «ja ho sabia, mas no'ns ho gosava dir» (274). El rei, és clar, es molesta de nou i renya la seva esposa: «Erràvets-hi durament, car no'ns ho dèyets, car, con habans pren hom conseil al dan que hom pren, més val» (274). La situació, doncs, es repeteix: tothom té por de comunicar males notícies al rei, fins i tot la seva dona, perquè els seus atacs d'ira en aquests casos fan por. (Lesbroncada monumental que Jaume I clava a Bernat Guillem d'Entença, tot i ser oncle seu i una persona de molta confiança, en els paràgrafs 213-214 del *Ldf* n'és un bon exemple).

Tot i la por de donar males notícies al rei, tot seguit Violant li demana, tanmateix, d'acompanyar-lo en la seva sortida immediata cap a València. I a València continua actuant com a persona de confiança del rei, que li demana consell sobre com interpretar l'actitud de l'alcaid de Xàtiva i dels seus acompanyants en una visita que en principi semblava de cortesia (§362). Poc després d'aquesta escena, Violant d'Hongria demostra haver après la lliçó de Calataiud quan, de València estant, comunica de seguida per carta al rei, que és a Borriana en una partida de caça, que al-Azraq acaba d'ocupar el castell de Penàguila. Potser el fet d'enviar la mala notícia a través d'una carta, una forma de comunicació més neutra, va evitar un nou atac d'ira del rei, que, tanmateix, va passar aquella nit en blanc: «ans suàvem tam bé com si fóssem en ·I· bany» (276)¹³.

13. Sobre aquest episodi cfr. Renedo (*en premsa*).

CONCLUSIÓ

Alguna vegada s'ha escrit que les cròniques catalanes medievals presten poca atenció a les dones. Deixant de banda que el *Ldf* no una crònica, tot i que tot sovint se sol estudiar al seu costat, em sembla que aquesta afirmació s'hauria de matisar. El paper de Violant d'Hongria, o fins i tot el de Maria de Montpeller, no em sembla de cap manera menor. És cert que no són pas les protagonistes principals del relat, però sí que són protagonistes molt destacades d'alguns episodis molt importants, com és el cas de Maria de Montpeller en l'engendrament i el naixement de Jaume I tant en el *Ldf* com en les cròniques de Muntaner i, sobretot, en la de Desclot (Renedo 2021). (I el mateix es pot dir, per posar un altre exemple, del paper de Na Mercadera a la *Crònica* de Muntaner). És cert que la reina Violant és un personatge secundari en el conjunt del *Ldf*, però un secundari que intervé en un bon grapat d'episodis amb un paper molt notable. (Salvant les distàncies, i passant del *Ldf* al món del cinema, també Thelma Ritter fa, com a ajudant de camerino, un paper secundari a *All about Eve* de Joseph L. Mankiewicz, o, com a massatgista, a *Rear Window* d'Alfred Hitchcock, però quins papers i quins diàlegs més brillants!). Aquí hi hauria d'haver un salt de paràgraf aquest article proposant Katharine Hepburn com a actriu ideal per a fer de Violant d'Hongria per la seva tirada a interpretar, com a model d'emancipació femenina (Aurell 2024: 336), dones enèrgiques, decidides i valentes. Potser es podria objectar que la Violant del *Ldf* en realitat no és una dona d'aquesta mena, sinó més aviat una dona dominada i sotmesa al marit, que tenia, sens dubte, un caràcter molt fort. No em sembla, però,

una interpretació correcta. És cert que almenys en un cas Violant va tenir por de donar-li males notícies, però en la trobada de Peníscola (1238) i en les negociacions prèvies a la signatura del Tractat d'Almirra (1244), va plantar cara al rei. Potser no va interpretar mai un paper semblant al de Hepburn a *Adam's Rib* de Georges Cukor, en què fa parella amb Spencer Tracy. La pel·lícula tracta d'un matrimoni d'advocats que acaben enfrontant-se de mala manera en un judici. (Una de les frases publicitàries que es va fer servir en el tràiler de la pel·lícula va ser «Who wears the pants in your family?»). També és cert, però, que Violant va tenir una actitud molt enèrgica i decidida, al costat del seu marit, en la campanya de conquesta de València, i que de vegades, com en el Tractat d'Almirra, demana de ser present en primera línia en les negociacions, mentre que d'altres vegades, de fet moltes vegades, Jaume I té molt en compte el seu bon criteri.¹⁴ Si no hagués tingut aquest caràcter decidit i aquest bon criteri, la presència de Violant en el *Ldf* hagués estat, sens dubte, molt menor. Tres hurres per Violant d'Hongria i, de passada, també per Katharine Hepburn!

PS: Per cert, Spencer Tracy, amic íntim de K. Hepburn, podria ser un bon candidat per a fer de Berenguer Palou, bisbe de Barcelona, en l'adaptació cinematogràfica del *Ldf* en els platós del més enllà.

14. A bona part de la bibliografia sobre Jaume I s'ha reconegut el paper més que notable de Violant com a consellera del seu marit en la campanya de conquesta de València (Burns 1981: 42; Fuentes 2016: 158; Furió 2007: 43; Ponsich 2011: 565).

BIBLIOGRAFIA

- Asperti, S. (1984). «La tradizione manoscritta del *Libre dels fets*», *Romanica Vulgaria*, 7, 107-167.
- Aurell, M. (2024), *Aliénor d'Aquitaine. Souveraine femme*. Paris: Flammarion.
- Autrand, F. (2009). *Christine de Pizan. Une femme en politique*. Paris: Fayard.
- Barceló, C. (1982). «Documentos árabes de Al-Azraq (1249-1250)», *Saitabi: Revista de la Facultat de Geografia i Història*, 32, 27-42.
- Biosca, J. (Ed.) (2015). Petri Marsilii, *Opera Omnia*. Turnhout: Brepols Publishers (*Corpus Christianorum. Continuatio Medievals*, 273).
- Bruguera, J. (Ed.) (1991). *Llibre dels fets del rei En Jaume. Volum II*. Barcelona: Barcino (ENC, col·lecció B, 11).
- Brundage, J. (1987). *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*. Chicago / London: Chicago University Press.
- Burns, R.I. (1981). «Vida espiritual de Jaume el conqueridor», a *Jaume I i els valencians del segle XIII* (pp. 3-49). València: Tres i Quatre.
- Fuentes Pérez, M.J. (2016). «Tres Violantes: las mujeres de una familia en el poder a lo largo del siglo XIII», *Anuario de Estudios Medievales* 46/1, 137-165.
- Furió, A. (2007). *El rei conqueridor. Jaume I: entre la història i la llegenda*. Alzira: Bromera.
- Garcia Edo, V. (2008). *Blasco de Alagón (ca. 1190-1239)*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I.
- Kagay, D.J. (1996). «The Line between Memoir and History». *Mediterranean Historical Review*, 11, 165-176.
- Miret i Sans, J. (2004). *Itinerari de Jaume I el Conqueridor. Edició facsímil*. Barcelona: IEC (Primera edició del 1918).
- Ohler, N. (2002). *Vita periculosa dei pellegrini nel Medioevo*. Casale Monferrato: Edizioni Piemme.
- Peracaula, M. i Renedo, X. (2019). «Entre l'hora nona i la posta del sol: Pere el Gran a Bordeus, 31 de maig del 1283», a J.A. Aguilar, S. Martí i X. Renedo (Eds.), *Dits, fets i veres veritats. Estudis sobre Ramon Muntaner i el seu temps* (pp. 337-359). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2019.
- Ponsich, Cl. (2011). «Une petite fille de l'empereur de Constantinople, reine d'Aragon. Identité et pouvoirs de Jólanta Árpád (1215-1251)», a M.T. Ferrer i Mallol (Ed.), *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I. Volum I* (pp. 539-576). Barcelona: IEC.
- Pujol, J. M. (Trad.) (2008). *El llibre dels fets de Jaume el Conqueridor. Versió en català modern*. Robert i Agnès Vinas (Eds.). Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- Renedo, X. (2010). «Un matrimoni no consumat: Elionor de Castella i Jaume I (Àgreda, 6-VI-1221)», a *Miscel·lània en honor de Josep Maria Marquès* (pp. 184-191). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Renedo, X. (2010). «Dels fets a les paraules i de les paraules al llibre dels fets. Observacions sobre la gènesi del *Llibre del rei En Jaume*», a A. Alberni et alii (Eds.), *Translatar i transferir. La transmissió dels textos i el saber (1220-1500)* (pp. 91-120). Santa Coloma de Queralt: Obrador Edendum.
- Renedo, X. (2014). «Plors i plans de fuga al castell de la Suda (*Llibre dels fets* ¶ 22-23)», *Estudis Romànics* XXXVI, 223-244.
- Renedo, X. (2021). «Bernat Desclot, Maria de Montpeller i l'empoderament femení», *Núvol* (8/III/ 2021) [<https://www.nuvol.com/llobres/assaig/bernat-desclot-maria-de-montpeller-i-empoderament-femeni-159798>].
- Renedo, X. (en premsa). «Jaume I i Violant d'Hongria en el *Llibre dels fets*», a Fabio Barberini i Marjolaine Raguin (Eds.), «Cantar quer'eu dos d'Aragon e dos de Catalonha ». La Couronne d'Aragon à la croisée des cultures. París Garnier.
- Soldevila, F. (1950). *Pere el Gran. Part 1: L'infant*. Barcelona: IEC.
- Soldevila, F. (Ed.) (2007). *Les quatre grans Cròniques. I Llibre dels fets del rei En Jaume* (Revisió filològica de Jordi Bruguera. Revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol). Barcelona: IEC.
- Vajay, S. de (2009). «*Dominae reginae milites*. L'aclimatació dels hongaresos del sèquit de Violant a la València conquerida», a *Princeses de terres llunyanes. Catalunya i Hongria a l'edat Mitjana* (pp. 245-259). Barcelona: Museu d'Història de Catalunya.
- Vilaret, M. (1978), *Llibre dels fets del bon rei En Jaume*. Barcelona: RTVE (<https://www.rtve.es/play/videos/llibre-dels-fets-del-bon-rei-en-jaume/>)